

XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQ BAHOLANADIGAN MAJBURIYATLAR, SHARTLI AKTIV VA SHARTLI MAJBURIYATLAR HISOBİ

Norbo'tayev Shohruh Jumanazarovich

*O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal instituti
magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xalqaro standartlarga muvofiq baholanadigan majburiyatlar, shartli aktiv va shartli majburiyatlar hisobi, uning auditing tashkiliy asoslari, o'tkazish ketma ketligi, audit o'tkazish rejasi hamda dasturini ishlab chiqish bo'yicha masalalar ochib berilgan. Baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlarni auditorlik tekshiruvidan o'tkazish mijoz korxonada faoliyati umumiy auditing bir qismi hisoblanadi. Uning maqsadi buxgalteriya hisoboti baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlarning ishonchligi to'g'risida fikr shakllantirish va korxonada baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar bilan bog'lik muomalalarni hisobga olish hamda soliqqa tortish uslubiyotini tashkil etishning O'zbekiston Respublikasida amal qilayotgan me'yoriy xujjatlarga hamda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqligini aniqlashdan iborat.*

Kalit so'zlar: *Xalqaro standartlar, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari, majburiyatlar, shartli aktiv va shartli majburiyatlar hisobi, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari, baholangan majburiyat, majburiyat, javobgarlik yuklaydigan hodisa, yuridik majburiyat, konstruktiv javobgarlik, shartli majburiyat, shartli aktiv, zarar keltiruvchi shartnoma, restrukturizasiya*

Kirish

Jahonda resurslar taqchilligi muammosi moliyaviy aktivlardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Dunyo moliya bozorida moliyaviy aktivlarga bo'lgan ehtiyoj kun sayin oshib bormoqda. Shu bois, xalqaro hisob amaliyotida "moliyaviy aktivlar" buxgalteriya hisobining muhim obyekti sifatida tan olinishiga katta e'tibor qaratilmoqda. Biroq, bugungi kunda xalqaro amaliyotda qo'llanilayotgan moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda korxonalarining moliyaviy aktivlari to'g'risida ma'lumotlari axborot foydalanuvchilarning talablariga to'liq muvofiq, deb bo'lmaydi. Hozirgi kunda korxonalar mablag'laridan samarali foydalanish uchun debitorlik va kreditorlik qarzlarini o'z vaqtida qoplanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi milliy standartlarida shartli majburiyat tushunchasi yo'q. Shartli majburiyat asosan xalqaro amaliyotda qo'llanilib, buxgalteriya hisobining xalqaro standartining BHXS 37-son

“Baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” nomli standartida quyidagicha ta’rif berilgan:

Baholangan majburiyat – bu noaniq bajarish muddatiga yoki noaniq qiymatga ega bo’lgan majburiyatdir.

Majburiyat – bu tashkilotning bo’lib o’tgan hodisalardan yuzaga keladigan mavjud javobgarligi bo’lib, so’ndirilishi natijasida tashkilotdan o’zida iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi kutiladi.

Javobgarlik yuklaydigan hodisa – tashkilotning so’ndirishdan boshqa muqobil amaliy chorasi bo’lmasligi bilan natijalanadigan, yuridik yoki konstruktiv javobgarlikni yuzaga keltiradigan hodisadir.

Yuridik majburiyat – bu quyidagilardan yuzaga keladigan majburiyat:

(a) shartnoma (unda aniq ko’rsatilgan yoki nazarda tutilgan shartlar asosida);

(b) qonunchilik; yoki

(v) boshqa huquqiy normalarning qo’llanishi.

Konstruktiv javobgarlik – tashkilotning quyidagi holatlardagi xatti-harakatlaridan kelib chiqadigan majburiyat:

(a) oldingi shakllangan tajriba, e’lon qilingan siyosat yoki yetarlicha aniq bo’lgan joriy bayonot asosida, tashkilot boshqa tomonlarga ma’lum javobgarliklarni o’z zimmasiga olishini ko’rsatganligi; va

(b) buning natijasida, tashkilot o’z zimmasiga olgan javobgarliklarni bajarishi yuzasidan boshqa tomonlarda asosli kutishlarni xosil qilishi.

Shartli majburiyat – bu oldingi hodisalardan yuzaga kelishi mumkin bo’lgan va uning mavjudligi faqatgina tashkilotning to’liq nazorati ostida bo’lmagan kelgusi noaniq hodisalarning biri yoki bir nechtasi sodir bo’lishi yoki sodir bo’lmasligi natijasida tasdiqlanadigan ehtimolli javobgarlikdir.

Shartli majburiyat - bu:

(a) oldingi hodisalardan yuzaga kelishi mumkin bo’lgan va uning mavjudligi faqatgina tashkilotning to’liq nazorati ostida bo’lmagan kelgusi noaniq hodisalarning biri yoki bir nechtasi sodir bo’lishi yoki sodir bo’lmasligi natijasida tasdiqlanadigan ehtimolli javobgarlikdir; yoki

(b) oldingi hodisalardan yuzaga keladigan mavjud javobgarlik, lekin ular tan olinmaydi, chunki:

(c) javobgarlikni bajarish uchun o’zida iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishining talab etilishi ehtimoli yo’q; yoki

(d) javobgarlikning qiymati yetarli darajada ishonchli baholana olmaydi.

Shartli aktiv – bu oldingi hodisalardan yuzaga kelishi mumkin bo’lgan va uning mavjudligi faqatgina tashkilotning to’liq nazorati ostida bo’lmagan kelgusi noaniq hodisalarning biri yoki bir nechtasi sodir bo’lishi yoki sodir bo’lmasligi natijasida tasdiqlanadigan ehtimolli aktivdir.

Zarar keltiruvchi shartnoma – bu shartnoma bo'yicha javobgarliklarni bajarish uchun muqarrar sarflar ushbu shartnoma bo'yicha olinishi kutilayotgan iqtisodiy nafdan oshib ketadigan shartnomadir.

Restrukturizasiya – bu rahbariyat tomonidan rejalashtirilgan va nazorat qilinadigan dastur bo'lib, quyidagilarni muhim darajada o'zgartiradi:

- (a) tashkilot tomonidan amalga oshiriladigan biznes ko'lamini; yoki
- (b) ushbu biznes boshqarilishi tarzini.

Baholangan majburiyatlar hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun talab qilinadigan kelgusi sarflarning muddati yoki qiymatida noaniqlik mavjudligi jihatidan savdo kreditorlik qarzlari va hisoblangan majburiyatlar kabi boshqa majburiyatlardan farq qiladi. Qiyoslash uchun:

(a) savdo kreditorlik qarzlari – bu olingan yoki yetkazib berilgan tovarlar yoki xizmatlar uchun to'lanadigan va yetkazib beruvchi tomonidan hisobvaraqa faktura taqdim qilingan yoki u bilan rasmiy kelishilgan majburiyatlardir; va

(b) hisoblangan majburiyatlar – bu olingan yoki yetkazib berilgan tovarlar yoki xizmatlar uchun to'lanadigan, lekin xali to'lov amalga oshirilmagan va yetkazib beruvchi tomonidan hisobvaraqa faktura taqdim qilinmagan yoki u bilan rasmiy kelishilmagan majburiyatlardir, shu jumladan xodimlarga to'lanishi lozim bo'lgan summalar (masalan, hisoblangan ta'til uchun xaqlar). Ba'zida xisoblangan majburiyatlarning muddati va qiymatini baholash talab etilishiga qaramay, xisoblangan majburiyatlarning noaniqlik darajasi, odatda, baxolangan majburiyatlarga nisbatan ancha pastdir.

Tahlil etishning asosiy maqsadi – debitorlik va kreditorlik majburiyatlari aylanish davrini tezlashtirish asosida korxonaning moliyaviy holatini yaxshilash borasida chora-tadbirlar belgilashdan iborat. Debitorlik va kreditorlik majburiyatlari bo'yicha hisobot, ma'lumotnoma har oyning 1-sanasida tuzilib, tegishli tashkilotlarga topshiriladi. Ushbu ma'lumotnomadan korxonaning majburiyatlar balansini ham tuzish mumkin.

Debitorlik va kreditorlik majburiyatlar bo'yicha hisobot, ma'lumotnoma har oyning 1-sanasiga tuziladi va tegishli tashkilotlarga topshiriladi. Debitorlik va kreditorlik qarzlari korxonaning balansini, ya'ni har chorakda tuziladigan korxonaning aktivlari, kapitali va majburiyatlari holati to'g'risidagi hisobotda ham aks ettiriladi. Korxonalarning debitorlik va kreditorlik qarzlari baho berishda ularni balans holatiga keltirib o'rganish ham mumkin bo'ladi.

Debitorlik va kreditorlik qarzlari balansini ular orasidagi o'zaro tenglik nisbatini xarakterlaydi. Bunda debitorlik majburiyatlarining kreditorlik majburiyatlaridan ortib ketishi yoki aksincha holatlari ifodalanadi.

Kreditorlik majburiyatlarining tarkibi tahlilida qarzdor bo'lgan tomonlar bo'yicha majburiyatlarning qatorlanishi, ularni to'lash muddatlari bo'yicha

tarkiblanishiga baho beriladi. Shuningdek, debitorlik majburiyatlarining aylanish koeffitsiyenti va aylanish davrini aniqlashdagi kabi bunda ham kreditorlik majburiyatlarining aylanishi koeffitsiyenti va davri aniqlanadi. Lekin, bunda qatnashuvchi ko'rsatkichlar farqlanadi.

Kreditorlik majburiyatlari aylanishini o'rganishda assosiy ko'rsatkichlar sifatida nasiyaga olingan yoki hali puli to'lanmagan mollar, ashg'lar, ish va xizmatlar summasiga hamda kreditorlik majburiyatlarining haqiqiy ko'rsatkichlariga murojat qilinadi.

Javobgarlikni darhol keltirib chiqarmaydigan hodisa, qonunchilikdagi o'zgarishlar yoki tashkilotning konstruktiv javobgarlikni yuzaga kelishiga sabab bo'ladigan xatti-harakati tufayli (masalan, yetarlicha aniq ijtimoiy bayonot), uni keyingi sanada yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, atrof-muhitga zarar yetkazilganda uning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha javobgarlik yuzaga kelmasligi mumkin. Lekin, yetkazilgan zarar, uni bartaraf etish yangi kiritilgan qonunlarda talab qilganida yoki tashkilot konstruktiv javobgarlikni keltirib chiqaradigan shaklda zarar bartaraf etish bo'yicha javobgarlikni ommaviy tarzda o'z zimmasiga olganda, javobgarlik yuklaydigan hodisa hisoblanadi.

Xulosa qilib, shuni aytishimiz mumkinki, xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati davomida majburiyatlar tushunchasi moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida qo'llanilgan majburiyatlar tushunchasi bilan taqqoslanganda, bir qancha farqlar aniqlandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Туйчиев А.Ж. Мажбуриятлар бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилининг назарий методологик муаммолари. Диссертация. и.ф.д. – Тошкент. 2011. 71-б.

2. Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. – Т.: Молия, 2003 7. Djabbarova, Ch., & Abdullayeva, N. (2022). BHMS va MHXS konvergentsiyasi sharoitida majburiyatlar hisobini takomillashtirish. *Novyy Uzbekistan: uspehnyy mejdunarodnyy opyt vnedreniya mejdunarodnykh standartov finansovoy otchetnosti*, 1(5), 266-269.

3. Уразов К.Б. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 2-нашр. - Т.: «Фан ва технология», 2019. – 540 б.

4. Ташназаров С.Н. Молиявий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи: халқаро ва миллий жиҳатлар. Монография. - Т.: Иқтисод-молия, 2009. - 168 б.;

5. Чайковская, Л. А., & Якушева, Ю. А. (2007). Организационные и методологические подходы к отражению условных активов и

обязательств хозяйственной деятельности. Международный бухгалтерский учет, (2), 33- 48.

6. <http://www.lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti

7. <http://www.mf.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti

8. <http://www.soliq.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi sayti

9. <http://www.stat.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi sayti

